
*І.П. Веремійчук,
аспірант Київського Національного університету імені Тараса Шевченка*

ФЕНОМЕН ПОЕТА-ПРОРОКА ЯК ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ “ДОСКОНАЛОСТІ” ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФУВАННЯ А.МІЦКЕВИЧА

Дослідження виняткової особистості як рушія соціальних та політичних змін у суспільстві на сьогодні залишаються актуальними, однак мало розробленими у вітчизняній філософській думці. Ідея досконалої людини знайшла своє відображення у понятті поета-пророка і, таким чином, присутня у творчому доробку усіх представників романтизму. Феномен поета-пророка, властивий не лише романтичній поезії, а й біографії самих романтиків, тому і дає можливість здійснити компаративістське дослідження переконань визначного польського поета-мислителя А.Міцкевича і спадщини романтичної культури взагалі.

Розглядаючи поняття “національний пророк” і враховуючи багатозначність поняття “поет-пророк”, спинимося саме на постаті митця, який вважається засновником польського романтизму, поетичний геній якого був поєднаний із духовною владою над народом і здатністю вказувати йому шлях у краще майбутнє.

Однією з найхарактерніших рис романтизму дослідники називають культ поета як вищої людини. Поезія доби романтизму сприймалася як джерело мудрості, а поет – як пророк, провідник, учитель. Поет-романтик прагнув бути всебічною людиною, причетною до найрізноманітніших сфер життя. Причиною активної творчості поета-романтика було глибоке розчарування і невдоволення соціально-політичним становищем власного народу і народів світу. Загальному занепаду і поширенню насильства митець протиставляв силу істини, закладену в його слові, яка, на його думку, могла запобігти розгортанню кризи і спинити зло.

У Польщі XIX ст. концепція національного поета як людини, яка керує потужними змінами суспільної свідомості, набула особливого значення і була пов’язана з трьома прізвищами – Міцкевич, Словацький, Красінський. Ю.Горова пов’язує особливість цієї концепції саме з символічним числом три, але не тільки. “Розмахом і глибиною своїх творів, – стверджує вона, – саме Міцкевич, Словацький і Красінський брали гору над іншими і задовольняли потребу в трійці великих і непересічних творців” [1, 96]. Національний поет сприймався як пророк і провідник народу, що розбурхував емоції суспільства і ставав потужною суспільною і політичною силою не лише в Польщі, а й для романтизму як такого. Надзвичайно промовистими видаються усталені в польській культурі першої половини XIX ст. такі терміни і поняття, як “віщун”, “пророк” і “віща поезія”.

В одному з перших творів Міцкевича, “Оді до молодості”, втілена ідея, яка стала основою його творчості: поет має бути вождем нації, пророком, людиною, яка консолідує націю, сприяє пробудженню її творчих сил. Поезія – велика сила, що уособлює духовну велич народу, її покликання – будити народ, виховувати його в дусі високих ідеалів свободи.

Серед найважливіших тем пророчої поезії – “літературна влада” над народом, яка виникла внаслідок руйнування поділу між літературою і політикою та між політиком і поетом, яких суворо дотримувалися в попередні часи. Тепер поетові приписували такі функції і ролі, які виходили за межі характеристики його лише як поета.

Існує думка, що А.Міцкевич вважав свої паризькі лекції певною мірою апостольською діяльністю, натхненну Богом творчість. Ідея пророчої літератури червоною ниткою проходить крізь усі лекції Міцкевича про слов’янські літератури.

У паризьких лекціях польський поет не лише не оминає увагою літератури слов’янських народів, а й робить спробу визначити сутність та роль слов’янських народів для світової спільноти, і навіть обґрунтувати походження самої назви “слов’яни”. Міцкевич створює свою концепцію “ідеальної людини”, або як він називав її “людини майбутнього”. Ці два поняття нерозривно взаємопов’язані. Модель “ідеальної людини” багато в чому

заснована на уявленнях поета про сутність “слов’янського народу”, а місія нової людини у світі, в свою чергу, пов’язана з тим, що вона повинна точніше пояснити таємниці минулого і призначення слов’янських народів. Роздуми про людину ввели в його коло інтересів соціальну проблематику. Слов’янство стає сферою пошуків взірців соціального середовища, які б найбільш підходили людині.

Особливого статусу в роздумах польських романтиків набувало минуле, вони пов’язували з ним підвищений стан духу. Саме в минулому, на їх думку, досконалість прирівнювалася до первинності, стародавності. І саме тому давні слов’яни, як вважав Міцкевич, перебували в стані незмінності і міцності, єднання з природою, поезією, у природному стані провидіння. Однак це було в минулому. А сучасне становище людства викликало у мислителя глибоке розчарування, саме через втрату ним “здатності спілкування зі старовиною”. Для романтиків, які прагнули до перетворення світу, це була незрівнянна втрата, і одним із перших і найважливіших завдань, які вони ставили перед собою, було відтворення цієї здатності людства і її збереження.

Перед Міцкевичем постало питання: чи взагалі людством були втрачені давні цінності, чи, можливо, вони ще, хоча б частково, десь були збережені? І Міцкевич робить припущення, що слов’янська давнина втілювалася в народі або настільки давньому, що вже став міфічним, або вона ще присутня у народі сучасному, але в такому, що живе, за висловлюванням поета, у “простоті”.

Такий народ, на думку Міцкевича, повинен був володіти особливістю, яка для романтиків була вирішальною: він повинен бути справжнім, первинним, чистим, спонтанним, кращим доказом чого була б його поезія. Міцкевич зауважував, що мистецтво, віддаляючись з часом від відповідних витоків натхнення, ставало іграшкою вченої дотепності, “забавкою ерудитів чи нероб”, воно втрачало свою цінність. Він писав: “Мистецтво... є певним викликанням духів, мистецтво є таємничою і святою діяльністю... не є і не може бути нічим іншим, як відтворенням візії” [2, 363].

Польські романтики прагнули повернутися до джерел поезії, у процесі своїх роздумів вони протиставляли дійсну поезію (“невчену”) поезії штучній (“вченій”), всюди розрізняли дві культури: народну, національну, і придворну культуру вельмож. Розкриваючи в одній із лекцій своє розуміння романтичної поезії, Міцкевич чітко виклав цю точку зору: “... Грецькі поети в найблискучіший період розквіту їх мистецтва завжди співали для народу... Пізніше поезія почала втрачати свій характер і високе призначення. Поети стали відходити від народу, який не мав ніякого значення в політиці і зустрічав знехтуване ставлення до себе, їх тепер привертали палаци володарів, де вони складали улесливі пісні або ж слабо, користуючись більше досвідом, ніж поетичним натхненням, наслідували попередні класичні взірці...” [3, 27]. Цим твердженням поет-романтик, по суті, окреслив усю історію поезії.

Так зване варварство слов’ян, в розумінні меншого розвитку цивілізації, служило для Міцкевича аргументом на користь природної передачі традиції в цій спільноті, що зберігала ще пам’ять про давнину, про “начало” людини. Зауважимо, що польський поет мав своєрідне розуміння традиції та її ролі у суспільстві. У паризьких лекціях він визначав традицію як “передавання із рук в руки істини, що виходить не від людини, а “згори””. І серед причин, що спричинили до втрати людством тієї цінної для нього давнини, він називає культуру і цивілізацію. Посередництво культури і цивілізації, на думку мислителя, заважає і навіть робить неможливим передавання традиції, бо відділяє людину від першоджерела істини і вселяє байдужість у її голос. Слов’янська ж традиція, говорив Міцкевич, вказує шлях до загальнолюдської таємниці буття, тому слов’яни уявлялися йому не тільки спільнотою більш архаїчною, ніж інші народи цивілізованого світу, вони були для нього швидше певним народом-символом, в душі і уяві якого можна знайти ключ до розуміння ледь не всієї історії людського роду.

Проблема людини займала одне з найперших місць в системі роздумів польського мислителя. В курсі лекцій з слов’янських літератур він акцентує увагу на даній проблемі. Досить чітко простежується прагнення Міцкевича розкрити сутність людини, зрозуміти її призначення в світі. Як конструкція суто романтична, людина тлумачиться митцем як жива спонтанність, безперервна дія, як повне заперечення доктрини. Адже доктрина, на його

думку, як тільки вона сформульована, перетворюється у мертвий предмет. Людина ж є тим, що не формулюється, існує, продовжується, діє. Крім того, вона виступає як найбільш активне начало історії, яке надає їй динаміки, руйнує стабільність світу, засновану на установах, законах, системах.

Поряд із характеристикою людини як такої, Міцкевич висунув ідею людини майбутнього. Через невдоволеність станом справ у суспільстві він дійшов висновку, що необхідно змінювати не лише державний устрій, а, насамперед, саме суспільство, його свідомість. Для здійснення такого роду завдання і потрібна “ідеальна” людина, яка зможе, на його думку, “змінити світ”. Це завжди незалежна особистість, яка страждає від життєвих обставин під тиском суспільства. Вона прагне вийти з-під цього тиску, чинить йому опір. Водночас вона зберігає моральну чутливість, емоційну напруженість, навіть зосередженість на власних переживаннях, однак проблеми, що її хвилюють, мають інше джерело. Це неухильне прагнення до перетворення світу, так звана цілююча місія. Для здійснення такого прагнення “ідеальна” людина повинна черпати свою силу з нематеріальних джерел, оскільки всі матеріальні засоби перебувають у руках правителів. Одним з таких джерел романтики називали одкровення. Це джерело її духовної енергії, сили і волі до дії, здатне кожного смертного перетворити у “надлюдину”, у великого духом вождя, який “дасть наказ і силу його виконати”. Щоб “прийти на допомогу Землі”, необхідно активно діяти, перетворюючи людину звичайну, зайняту дрібною суєтою у “напівмертвому світі”, який переповнений фальшивими гаслами, в людину нову, “досконалу”. Під поняттям перетворення людини Міцкевич розумів правильне виховання її в дусі патріотизму, стійкості, витривалості (фізичної і духовної), гнучкості поведінки, незламної відданості рідній землі. Якщо рідна земля сплюндрована, то правдивий патріот, за переконанням мислителя, повинен бути готовий до боротьби відкритої та прихованої, адже він зовні повинен виявляти лояльність до поневолювача, але при цьому постійно готувати переможну боротьбу не лише в думці, а й на ділі.

Такою рушійно-виховною функцією польські романтики наділяли мистецтво, поезію. В мистецтві Міцкевич вбачав джерело глибокого осмислення духовного життя суспільства. Тому він обстоював думку, що великою мірою завдяки мистецтву формується самосвідомість етносу як носія неповторного образу життєвості. Досить показовим щодо цього є пророче звертання-повчання поета до свого народу у “Книгах народу польського і польського пілігримства”. Міцкевич намагався переконати земляків у своєму національному, соціальному і культурному призначенні як національної еліти, що зобов’язана дбати про добро всієї нації. “У “Книгах...” Міцкевич мав на меті, передусім, виховувати і повчати. ... “Книги...””, а також публіцистика початку 30-х років свідчать, що поет розумів тогочасну європейську ситуацію як переломну для ідейно-політичного майбутнього світу, як період “кризи” деспотизму і межі панування королів. Власне до цієї ситуації, яка в будь-який момент могла вибухнути політичною революцією, він хотів підготувати польських емігрантів, окреслити їхню роль як солдатів волі і вказати роль Польщі у формуванні нового влаштування світу” [1, 99]. Ненависть королів до Польщі, на думку поета, нагадувала ненависть давньоримських правителів до Христа, оскільки Польща в сучасному світі уособлювала ідеї віри і свободи. Це була месіанська аналогія, заснована на подібності мученицької долі та на універсальному рятівному сенсі жертви.

У знаменитій “Імпровізації” Конрада А. Міцкевич стверджує, що дар поета-пророка – не тільки володіти своєю божественною силою і розпоряджатися долею мільйонів, а й страждати за народ. Тут простежуються особисті погляди польського мислителя на поета-пророка, який є також духовним проводирем народу, що пробуджує і об’єднує його творчі сили, спрямовує на здобуття свободи. “У розумінні Міцкевича поет-віщ є вищим за пророка, бо в ситуації, коли він привласнює собі статус віщуна, виходить за межі Божого посланництва, сам хоче дорівнятись чи змагатись з Богом, бо навіть виявляти вищу від нього силу. Йому вже байдуже – “З Богом чи без Бога”, оскільки бере на себе обов’язки національного месіанізму у передбаченні майбутнього людства, а передусім рідного народу” [4, 32–33].

Людина, що була здатна “змінити світ” і прагнула до цього, іноді навіть ціною власного життя, характеризувалася польськими романтиками як герой майбутнього. Образ героїчної особистості пов’язувався з багатством почуттів, сильним характером, вираженими моральними засадами. Причому героїзм тут розумівся у тому значенні цього поняття, яке склалося в епосі давніх народів і означало спрямованість діяльності особи на приборкання природних стихій та творення порядку в соціумі. Безперечно, в різні історичні часи зміст героїчної діяльності змінювався, однак масштабність та спрямованість на захист свого етносу і обстоювання його інтересів за умови моральної визначеності засобів діяльності були характерними для неї завжди. Романтичний герой активно включений в творення обставин, гідних людини. Навіть його опозиція щодо обставин, ворожих людині, набуває духовно вираженого характеру. “В ній немає, властивої жителям пустелі, втечі від світу загалом, а є протистояння конкретним обставинам, що загрожують приниженням людині, зануренням її в прозу існування. Саме тому романтичний герой є носієм ідеалу свободи, а також особистістю, що здатна практично утверджувати її, обстоюючи перед будь-якими силами, що загрожують потоптати людський дух” [5, 3].

У статті “Гете і Байрон”, визначаючи місце та роль мистецтва в духовному житті людських спільнот, Міцкевич пише про два види поезії: поезію, що оспівує минуле, та поезію, що надихається сьогоденням або звернута у майбутнє. Першу він називає епічною, другу – ліричною. Епічність форми зумовлюється масштабністю характерів та конфліктів, що відображають самосвідомість етносів періоду їх становлення. В основу конфлікту тут покладено доленосні проблеми. Особа, що волею обставин покликана розв’язати їх, усвідомлює своє призначення і ні на хвилину не відчужує себе ні в думках, ні в справах від здійснення необхідного. Така особа є героєм за об’єктивною підставою: вона виступає носієм сили роду і захисником народу. Духовний зв’язок героя з суспільним цілим розкривається як суть його характеру. У ставленні суспільства до героя завжди наявні риси міфологізації: він усвідомлюється носієм ідеї та образу упорядкованості світу. Але і ліричний поет – справді поет, якщо надихається сильними характерами та глибокими почуттями, що розгортаються навколо людського життя.

Масштабність романтичного світобачення виявила себе не лише в художній творчості, а й у практичній діяльності носіїв романтичного ідеалу. Багато хто з романтиків надихався масштабними героїчними образами минулого не лише в творчості, а й прагнув долучитися до участі у героїчних справах свого часу (участь у визвольних рухах проти іноземного поневолення).

З метою пробудити національний дух до виборювання свободи Міцкевич звертався до історичного минулого. Простежуючи особливо вагомі події, поет-романтик звертався до образу епічного героя. Відштовхуючись від подій минулого, зберігаючи колорит часу, поет наділяв свого героя багатою палітрою почуттів і духовним досвідом. Прийшовши зі своїми проблемами із глибини часу, герой, завдяки творчій уяві поета, вирішував їх з урахуванням духовного досвіду людини XIX ст., зокрема, щодо моральної визначеності вчинків та відчуття відповідальності за наслідки власних дій.

В поемах “Гражина” та “Конрад Валленрод” герої є носіями моральних чеснот, що виявляються в беззастережному служінні справі оборони рідної землі від ворога, прагненні захистити народ від зла чужоземного поневолення.

Благородний намір та послідовне його здійснення підносять героїню поеми А.Міцкевича “Гражина” до особливої духовної висоти. Наснага на виборювання свободи рідного краю рухає вчинками героїні. Внутрішній конфлікт чужий її характеру. Героїня поеми є носієм яскраво вираженого морального начала. Вона постає носієм вищої сили, справедливої та невідворотної. Навіть її особистий вибір є виявом усе тієї ж вищої сили. Гражина – невіддільна часточка сукупного цілого – роду.

Інший аспект героїчного представлений у поемі “Конрад Валленрод”, трагічна колізія якого перенесена всередину особистості героя. Відмовившись від щастя кохання, життя в рідному краї, герой все життя веде боротьбу з хрестоносцями, що розорюють литовську землю. Коли відкрита боротьба призводить до поразки, він змушений вдатися до хитрощів.

Стратегія Конрада зрештою призводить до знесилення ворога і змушує його відступити з литовської землі.

Окремі дослідники творчої спадщини Міцкевича закидають йому звинувачення в тому, що у поемі “Конрад Валленрод” він оспівує і звеличує зраду. Про нахил Міцкевича до героїзації “зради” у різних його творах говорить й І.Франко. Хоча насправді у творах польського поета йдеться про великий вибір стратегій, самопроекцій, де основною структурою є роздвоєння, перевтілення, маскуванню героя. “У міцкевичівській моделі йдеться про... прихованого агента, що діє зсередини, як бомба сповільненої дії; у відношенні до Ордена Конрад “зраджує”, тобто обманує, людські і корпоративні зобов’язання і зв’язки, та імпліцитно різні присяги; його справжня зрада є етична: він ламає природний закон, що мета не усправедлиблює засоби” [6, 264]. Усі людські чесноти задіяні героєм для досягнення мети життя – вибороти свободу для свого народу, усунути джерела постійної небезпеки для його свободи. Трагедія Валленрода – це трагедія вибору “меншого зла”. Жертвонісь героя – спосіб спокутувати провину за можливі негативні наслідки власних дій. Але Валленрод поводить себе саме як герой, що вміє відповісти за свої вчинки.

Таким чином, правомірно говорити, що для романтиків ідея свободи була визначальною, а проблема її виборювання у змаганні героя з долею – однією з провідних тем у романтизмі.

Розробка теми особливої людини-пророка була одним з найбільших досягнень у романтизмі. Суспільні функції і роль поета, вплив його літературної діяльності, цінності і суспільні взірці, які він втілював, розкриває такі означення, як мудрець, геній, філософ, митець та ін. Однак першорядними і найбільш поширеними у польському романтизмі вживаються такі поняття, як пророк або віщ. Після поразки польського повстання 1831 р. слово “віщ” набуло первісного значення. Поети ставали духовними проводирями народу. А.Міцкевич у своїх творах окреслив важливу для польської романтичної спадщини позицію національного поета-пророка. Його вислів: “Такий віщ, який слухач” передбачав взаєморозуміння поета і суспільства. Однак сам Міцкевич у цей вислів вкладав значно більше: своєю поезією він прагнув збудити своїх читачів і земляків до дії, тобто до втілення поетичного слова у вчинках на користь поневоленого народу. Основною рисою пророчої поезії польських романтиків було їхнє прагнення реалізувати роль провідника між Богом і людьми, бути справжнім поетом і пророком, творцем через слово.

Таким чином, можна стверджувати, що ідеал пророчої поезії поети-романтики реалізували повною мірою, виводячи через пророче слово народ і батьківщину із складної політичної ситуації, і в такому розумінні займають чільне місце у європейській культурі. Філософські, соціальні та художні ідеали романтизму справили вагомий вплив на духовне життя європейського суспільства кінця XVIII – першої половини XIX ст. Великі суспільні рухи за національну незалежність, за соціальні та політичні свободи розгорталися в цю епоху не без впливу романтизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горова Ю.* Категорія профетизму у творчості Т.Шевченка й польських романтиків // Слов’янські літератури: Доповіді. XIII Міжнародний конгрес славістів. – К., 2003.
2. *Mickiewicz A.* Dzieła. – Warszawa, 1955.
3. *Мицкевич А.* О поэзии романтической // *Мицкевич А.* Собр. соч.: В 5-ти тт. – М., 1950. – Т. 4.
4. *Радшишевський Р.* Великий пілігрим і пророк // Адам Міцкевич і Україна. – К., 1999.
5. *Мовчан В.* Проблема духовних сил героя в поетичній творчості Адама Міцкевича // Адам Міцкевич і Україна: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження видатного польського поета. – Дрогобич, 1998.
6. *Грабович Г.* Адам Міцкевич та Іван Франко: метаморфози “валленродизму” // Адам Міцкевич і Україна. – К., 1999.